

Thuis zonder Heimat: de Roma

AUTEUR Elias Hemelsoet

FOTOGRAFIE Elias Hemelsoet

Recentelijk kregen de Roma in Vlaanderen heel wat media-aandacht. Vooral de aanwezigheid van een groep Roemeense Roma die enkele maanden in een geïmproviseerde sloppenwijk in Gent doorbrachten, gaf aanleiding tot maatschappelijk debat. Eerder dan directe politieke oplossingen te bieden, gaat deze bijdrage op zoek naar wat deze mensen drijft.

Met haar bijdrage in het februarinummer van 2009 van AGORA, verschafte Aleidis Devillé ons vanuit sociologische hoek inzicht in het fenomeen van grootstedelijke 'outsider communities': een specifieke overlevingsstrategie van uitgesloten groepen die in grote mate bepaald wordt door sociaalruimtelijke condities. Deze mensen vormen gemeenschappen die sterk op zichzelf zijn aangewezen, gekenmerkt worden door grote solidariteit en samenhang, maar tegelijk afgezonderd leven van de bredere samenleving.

De Roma zijn bij uitstek een herkenbaar voorbeeld van een 'outsider community': ze zijn in heel wat van onze steden in grote getale aanwezig, maar leven in geïsoleerde gemeenschappen die enerzijds maar moeilijk toegang lijken te vinden tot onze reguliere samenleving en anderzijds voor buitenstaanders heel moeilijk toegankelijk blijken te zijn. Onderzoek bevestigt deze 'vooroordelen' in grote mate. Zo ligt bijvoorbeeld de participatiegraad in het onderwijs veel lager dan bij andere groepen. Maar de ervaring is wederzijds: Roma voelen zich niet alleen buitengesloten uit de lokale gemeenschap, maar geven zelf ook aan eerder terughoudend te zijn ten aanzien van de 'gadje' (de niet-Roma). Sommige ouders formuleren onder meer hun wantrouwen ten aanzien van een onderwijssysteem waar kinderen worden ingeleid in andere dan de eigen morele waarden en normen.

Het ontstaan van een 'outsider community'

Een blik op de voorgeschiedenis van dit volk verduidelijkt één en ander. De Roma zijn oorspronkelijk afkomstig uit India, waar ze in het begin

van de 11e eeuw werden verdreven door de aanvallen van de legers van Sultan Mahmoud van Ghazna (nu Afghanistan), die heel wat Indiërs als slaaf inlijfde. Sinds die tijd hebben de Roma nooit meer een eigen thuis of territorium gevonden. Na een nomadisch bestaan van bijna duizend jaar, zijn ze over grote delen van de wereld verspreid geraakt. De verschillen tussen de diverse groepen Roma zijn dan ook zeer groot, waardoor ze onderling moeilijk te vergelijken zijn. De Roma in West-Europa zijn afkomstig uit verschillende Oost-Europese landen en communiceren nauwelijks met elkaar, ondermeer omdat ze vaak heel uiteenlopende varianten van het Romani spreken. In België vinden we voornamelijk Roma uit Roemenië, Slowakije, Bulgarije en Kosovo terug. In Nederland gaat het overwegend om Sinti. Dit is een nomadisch volk dat net als de Roma oorspronkelijk afkomstig is uit Indië en vaak benoemd wordt als woonwagenbewoners. Een eerste belangrijk inzicht wijst er dus op dat het bij de Roma niet om één, maar om verschillende outsider communities.

Onze goedbedoelde initiatieven om met problemen om te gaan blijken vaak hun effect te missen.

Een tweede les die we uit het verleden kunnen trekken, houdt verband met een geschiedenis van discriminatie en racisme. Na verdreven te zijn uit India, leefden de Roma in Oost-Europa gedurende honderden jaren in slavernij. Er bestond zelfs een 'recht over Roma' dat eigenaars complete controle gaf over het leven van hun slaven. Zogenaamde 'huisslaven' die werkten in dienst van de overheid of de kerk werden onderscheiden van 'veldslaven' die op het land werkten voor grootgrondbezitters. Na een lange periode van slavernij, werden de Roma vervolgens massaal slachtoffer van de Holocaust, een gegeven dat ove-

rigens slechts zelden aan deze groep gerelateerd wordt. Het 'antiziganisme' heeft, net als het 'antisemitisme', aan ongeveer een half miljoen Roma en Sinti het leven heeft gekost.

Na de val van het IJzeren Gordijn kwamen heel wat Roma hun geluk beproeven in West-Europa. Velen van hen waren op de vlucht voor de heropleving van nationalistische gevoelens in de voormalige Sovjetlanden en de hiermee gepaard gaande discriminatie van de 'uitheemse' Roma.

De meest recente verhuisbeweging, in steden zoals Gent heel sterk ervaren wordt, is een gevolg van de laatste uitbreiding van de Europese Unie met ondermeer Slowakije, Hongarije, Roemenië en Bulgarije. Het vrije verkeer van mensen over de grenzen van de Unie heen opent nieuwe mogelijkheden om elders op zoek te gaan naar een beter bestaan. De Roma vormen dus 'outsider communities' bij uitstek in verschillende Europese landen. Ze lijken nergens bij te horen (ook al hebben ze in veel gevallen een Oost-Europese identiteitskaart) en voelen zich ook expliciet geen 'burgers' van het land van verblijf noch van het herkomstland. Tegelijk echter geven ze de Europese gedachte van open grenzen en vrij verkeer meer dan eender wie gestalte, niet alleen door te migreren, maar in vele gevallen ook door voortdurend rond te trekken of heen en weer te reizen tussen West- en Oost-Europese landen. Europese burgers bij uitstek of zorgenkinderen van Europa? De perceptie wijst alvast eenduidig in de laatste richting, getuige daarvan de massale inzet van middelen en de oprichting van een internationaal platform om de sociale inclusie van Roma in Europa te bewerkstelligen.

Niets nieuws onder de zon?

De aanwezigheid van Roma in West-Europese samenlevingen is geen nieuw fenomeen. Keren we terug naar de Gentse situatie, dan kunnen we stellen dat er ook tien jaar geleden al Roma in de stad aanwezig waren. Dit neemt niet weg dat er een duidelijke toename is in de migratie. De omgevingsanalyse van het beleidsplan etnisch-culturele minderheden leert ons dat het aantal inwoners met Slowaakse nationaliteit in de stad is geëvolueerd van 65 in 2001 tot 1112 in 2007. Voor een aanzienlijk deel daarvan blijkt het om Roma te gaan. Gelijkaardige tendensen zijn herkenbaar voor de andere Oost-Europese landen. Gent blijkt op haar beurt tot op grote hoogte representatief te zijn voor andere West-Europese steden, zodat we gerust kunnen stellen dat er sprake is van een nieuwe migratiegolf van Roma naar West-Europa.

De invloed van die schaalvergroting is cruciaal voor de maatschappelijke probleemconstructie. Sociologisch en sociaalagogisch onderzoek wijst er immers herhaaldelijk op dat de mate waarin fenomenen maatschappelijk als problematisch worden ervaren, tot op grote hoogte samenhangt met de omvang van het fenomeen. Dat is ook stevast het uitgangspunt van beleidsmakers, die vertrekken vanuit cijfers, en aantallen als uitgangspunt nemen om een beleid uit te tekenen. Tot op zekere hoogte is dit terecht. Het aanpakken van een probleem vergt inzicht in de grootteorde ervan. Al naargelang daarvan kunnen uiteenlopende acties meer of minder wenselijk zijn en worden bepaalde keuzes gemaakt. Voor zover het over enkele uitzonderingen gaat, kan een ad hoc beleid en ondersteuning door een sterk sociaal netwerk volstaan. Maar van zodra de omvang een bepaalde limiet bereikt, komt de vraag naar de grenzen van onze welvaartsstaat en haar draagkracht bovendrijven. Hetzelfde geldt voor de vrijwillige hulpverlening: terwijl caritatieve

initiatieven vroeger werden gelauwerd om hun bijdrage aan een meer humane samenleving en het bewerkstelligen van sociale cohesie en rust, dragen ze nu mee de verantwoordelijkheid voor een 'aanzuigeffect' van nieuwkomers.

Ondanks de kwantitatieve toename is aan de reële levenssituatie van de Roma in Gent gedurende de afgelopen tien jaar op zich weinig veranderd. Deze mensen leven in vele gevallen in mensonwaardige omstandigheden in kraakpanden die al dan niet voorzien zijn van elektriciteit en stromend water. Vanuit die vaststelling kunnen misschien enkele vraagtekens worden geplaatst bij een beleid dat cijfers als uitgangspunt neemt voor haar acties. De definiëring van het probleem gebeurt in termen van haar omvang, waarin impliciet de vraag besloten ligt in welke mate het gaat om een bedreiging van de welvaartsstaat. Niet een humanitair ideaal vormt daarbij het uitgangspunt (een erkenning van de erbarmelijke levensomstandigheden van deze mensen) maar wel de wijze waarop dat laatste de bredere samenleving beïnvloedt. Nochtans formuleert men de legitimatie en motivaties voor genomen initiatieven al te graag in die termen. Ook de Europese Unie investeert in een inclusief beleid dat zich richt op de integratie van Roma. Het ombuigen van een realiteit die gekenmerkt wordt door discriminatie en sociale exclusie, vormt daarbij het uitgangspunt. Centrale doelstellingen zijn onder andere het bewerkstelligen van vertrouwensrelaties, het ontwikkelen van netwerken, het ondersteunen van emancipatie en het bevorderen van de maatschappelijke participatie.

De conclusie lijkt duidelijk. Er is een maatschappelijk probleem dat weliswaar niet nieuw is, maar door haar toenemende omvang op steeds pregnantere wijze om een oplossing vraagt. De Roma vormen outsider communities, maar om de problemen op te lossen die deze etnische groep maatschappelijk nu eenmaal met zich meebrengt, moet hun integratie hoog op de politieke agenda worden geplaatst.

Grenzen aan de maakbaarheid

Uit het voorgaande kan de lezer impliciet afleiden dat de fundamentele en sociale pedagogiek op een andere manier naar dergelijke maatschappelijke problemen tracht te kijken. Die problemen zijn dan geen gegevens, maar sociale constructies. Het geschetste voorbeeld verduidelijkt dit: de omstandigheden waarin Roma leven, zijn vaak slecht, soms op het dramatische af. Toch blijkt dat die gegeven realiteit slechts onder bepaalde voorwaarden erkend wordt als een maatschappelijk probleem: als het fenomeen een grotere omvang begint te kennen en mogelijks een bedreiging vormt voor de sociale orde. Pedagogisch onderzoek kan hier op twee manieren een bijdrage leveren. Ten eerste leert de beschrijving van de wijze waarop problemen vorm krijgen, ons kritisch naar onszelf te kijken. Hoe problemen geconstrueerd worden, zegt eerder iets over onszelf dan over het probleem waarnaar wordt gerefereerd. Daarnaast gaat het ook om de vraag hoe situaties gherdefinieerd kunnen worden en wat de ruimte tot verandering is. Kortom: hoe kunnen we op een andere, misschien meer vruchtbare manier naar dezelfde realiteit kijken?

Uit zowel praktijkervaringen als gesprekken met Roma blijkt in vele gevallen dat onze goedbedoelde initiatieven om met problemen om te gaan hun effect missen. Dat is verre van altijd te wijten aan een gebrekkige voorbereiding of ondermaatse kwaliteit van de acties. Meer

dan eens wordt duidelijk dat deze mensen de betekenis van heel wat interventies niet inzien: ze ervaren zelf geen probleem en hebben dus ook geen behoefte aan een oplossing die tegemoet komt aan een afwezige nood. Zonder alles zwart-wit te stellen en er meteen van uit te gaan dat Roma zich per definitie niet willen integreren, moeten we de vraag durven stellen of dat verlangen in sommige gevallen inderdaad niet afwezig is. De idee dat er naast sociale exclusie ook sprake kan zijn van een vrijwillige afstand tot de bredere samenleving, hoeft niet per definitie negatief te zijn. Toch hebben onze definities overwegend die bijklank. Standpunten over Roma zijn binnen het politieke spectrum heel uiteenlopend, maar vertrekken steeds vanuit een problematisering, gaande van een links discours over discriminatie en uitsluiting (problematiseren van de houding van de samenleving) tot een rechts discours dat verwijst naar een afwezige bereidheid om zich te integreren (problematiseren van de houding van deze mensen).

Ondanks de kwantitatieve toename is aan de reële levenssituatie van de Roma in Gent gedurende de afgelopen tien jaar weinig veranderd.

Maar het kan ook anders. Een mooi voorbeeld is de Joodse gemeenschap in Antwerpen, die bewust kiest om te leven in een 'outsider community' en overwegend als dusdanig wordt aanvaard. De beperkte integratie wordt niet of nauwelijks geëxperimenteerd, aangezien ze de maatschappelijke orde niet lijkt te bedreigen. Dat is met de Roma anders – op zijn minst in de perceptie van de mensen. Ze bewonen kraakpanden, brengen armoede binnen in de stad, bedelen in de straten, maken zich schuldig aan diefstal en ander crimineel gedrag en bezorgen overlast door vervuiling en lawaai. Dat alles mogen we niet veralgemenen, maar evenmin kunnen we het afdoen als louter verhalen of stemmingmakerij: er valt iets voor te zeggen om dergelijke vaststellingen te gaan erkennen als problematisch en uitdrukking te geven aan de nood aan actie.

Wat die actie kan inhouden, blijft echter een open vraag. En net daar kan het van belang zijn onszelf een spiegel voor te houden en niet

op een vanzelfsprekende wijze oplossingen te bedenken vanuit een verondersteld ideaal van de perfect geïntegreerde samenleving. Eerder dan oplossingen te bieden aan mensen die geen vragende partij zijn, kunnen we zelf een vragende houding innemen. Wie zijn deze mensen, die schijnbaar deel willen uitmaken van onze samenleving en toch ook niet? Wat drijft hen om vast te houden aan een ongebonden (vaak nomadisch) bestaan dat soms een hoge tol eist van de levensomstandigheden? Wat weerhoudt deze mensen om hun kinderen naar school te sturen? – een vraag die veel verder strekt dan de praktische redenen van hun frequente afwezigheid. Kortom, wat maakt het leven voor elk van deze mensen de moeite waard? Die vragen en die houding kunnen een aanleiding zijn om de sociale ruimte te leren zien als een ruimte van verandering, een ruimte van mogelijkheden en bovenal: als een leer-ruimte die kansen biedt om ook de eigen horizon te verleggen.

Elias Hemelsoet (Elias.Hemelsoet@UGent.be) is als assistent verbonden aan de Vakgroep Pedagogiek van de Universiteit Gent. Hij werkt aan een doctoraatsonderzoek over het recht op onderwijs voor kinderen zonder wettig verblijf.

Literatuurselectie

- Devillé, A. (2009) Grootstedelijke 'outsider communities'. *Agora*, nr. 2, pp. 36-39.
- Hancock, I. (2007) *We are the Romani people. Ame sam e Rromane Džene*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- Hemelsoet, E. (2010) To frame the unframable: quantifying irregular migrants' presence. In: P. Smeyers & M. Depaepe (Eds.) *Educational research: The ethics and aesthetics of statistics*. Dordrecht: Springer.
- Kyuchukov, H. (2000) Transformative education for Roma (Gypsy) children: an insider's view. *International Education* 11, nr. 3, pp. 273-280.
- Machiels, T. (2009) *Laat maar zitten... Integratie van Roma is een doe-woord*. Antwerpen: Garant.
- Smeyers, P. & N. Burbules (2006) Education as initiation into practices. *Educational Theory* 56, nr. 4, pp. 439-449.